

УДК 37.013

ТЕТЯНА ЮРКОВА

Херсонський державний університет

**ГУМАНІСТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО
ПРОЦЕСУ
В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ А. С. МАКАРЕНКА**

У статті на основі аналізу наукового доробку А. С. Макаренка розкрито аналіз гуманістичних ідей навчально-виховного процесу. Визначаються поняття "гуманізм", "гуманізація освіти", "гуманізація виховання", "гуманізація школи". Аналізується теоретичний та практичний спадок педагога як вагомий доробок у справі розв'язання означеної проблеми.

Ключові слова: гуманізм, гуманізація освіти, гуманізація виховання, гуманізація школи, навчально-виховний процес.

Гуманізація соціального життя – одна з найважливіших проблем сучасного суспільства. Науково-технічна революція та породжені нею небувалі раніш досягнення в різних сферах виробництва створили об'єктивні передумови технократизації та дегуманізації суспільного життя, перетворили людину в якийсь елемент виробничих стосунків. Протистояти цьому можуть і повинні зусилля, спрямовані на гуманізацію всіх галузей суспільного життя і, передусім, освіти і виховання.

Мета даної статті – проаналізувати творчу спадщину педагога-новатора А.С. Макаренка щодо ідей гуманізації навчального процесу, познайомитися з практикою впровадження його ідей в навчальних закладах освіти.

Основні напрямки розроблення питань гуманізації міжособистісних стосунків в учнівському середовищі представлені в наукових доробках В. Бабич, В. Білоусової, Є. Збандуто, В. Киричок, І. Онищенко, П. Шевченко та інших. Проблему підготовки вчителя-гуманіста було висвітлено в працях Я.А. Коменського, І.Г. Песталоцці, А. Дістервега, М. Пирогова, К. Ушинського, П. Блонського, С. Шацького, Я. Корчака, В. Сухомлинського. Специфіку формування гуманістичних цінностей розглядають Л. Бабенко, О. Вишневський, А. Грантович, С. Леннок, Л. Орбан та інші.

Науково-педагогічна спадщина А.С. Макаренка знайшла продовження у дослідженнях (Л. Алексєєва, М.Буянов, І. Гребенніков, Т. Говорун, А. Дмитренко, З. Зайцева, Б. Херсонський та ін.).

Проблеми гуманізації вищої освіти розглянуто в наукових працях Є. Барбіної, І. Беха, С. Гончаренка, А. Донцова, Е. Карпової, В. Кременя, М. Лазарєва, Н. Ничкало, О. Пехоти, В. Рибалки, О. Саленко, О. Сухомлинської та ін.

Поняття “гуманістична особистість” вивчали О. Асмолов, Г. Балл, Н. Безлюдна, Л. Божович, Ф. Василюк, І. Зязюн, О. Леонтьєв, А. Маслоу, В. Скрипник, В. Слободчиков та ін. Педагогічні ідеї А. Макаренка та його гуманістична діяльність стали об'єктом вивчення науковців П. Лисенка, Н. Дічек, Л. Дейниченко та ін.

Н. Дічек наголошує, що аналіз англомовних праць (Е. Кутайсофф, Р.Едварз, П.Елстон, Дж. Гібсон, К.Бауерз, В. Зільберман, Л. Колберг, Дж. Боуен, Р. Уліч, У. Гудмен та ін.), присвячених А. Макаренкові, дає підстави виділити кілька пріоритетних напрямів його виховної системи. А саме: виховання “нової радянської людини” як ідеалу людини майбутнього, принципи колективізму, трудового і сімейного виховання, теоретичні положення соціалістичної етики [5, с. 176-181].

У загальнофілософському тлумаченні під гуманізмом розуміють цілісну концепцію, про людину як найвищу цінність у світі. Основними положеннями цієї концепції є захист гідності особистості, визнання її права на свободу, щастя, розвиток і виявлення своїх здібностей, необхідність формування гуманістичного світогляду, свідомості та гуманності як моральної якості, створення для цього відповідних сприятливих умов (життя, праці, навчання тощо).

Гуманізація життя України в сучасних умовах відбувається на основі конституційного забезпечення прав і свобод кожного громадянина, має свої особливості, зумовлені історичним розвитком українського народу.

Аналіз праць психологів, філософів, педагогів, які займалися дослідженням проблем гуманізації освіти дає можливість з'ясувати сутнісні характеристики поняття – гуманізація виховання. В “Українському педагогічному словнику” поняття “гуманізація освіти” трактується як центральна складова нового педагогічного мислення, яка передбачає перегляд, переоцінку всіх компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людинотворчої функції [3, с. 76].

Перед сучасною педагогічною наукою і практикою стоїть ніби подвійне завдання: по-перше, оновлення знань учнів, розробка навчально-виховних питань щодо умов перебудови, по-друге, повернення до витоків, до гуманістичних цінностей передової педагогічної думки.

Таким чином, перебудова системи виховання і освіти – це не тільки створення нового, звільнення школи і педагогіки від рутини авторитарності, нашарувань застійних часів, а

запозичення всього кращого, найбільш цінного із набутого попередніми поколіннями досвіду навчання і виховання.

Процес гуманізації освіти не повинен зводитися до простого перерозподілу навчальних годин на користь гуманітарних дисциплін, а має передбачати насамперед зміну основної спрямованості навчання. В центрі уваги шкіл має бути розвиток особистості учня, зокрема інтелектуальний, моральний, емоційний. У всій своїй діяльності школа повинна керуватися гуманістичною метою самоцінності особистості. Одним з напрямків і водночас умов гуманізації народної освіти є диференційоване навчання з урахуванням інтересів та індивідуальних нахилів самих учнів. Під час педагогічної практики студенти частіше реалізують інформаційні методи і прийоми освіти, рідко – активні.

У вітчизняній педагогіці А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського вважають основоположниками теорії та практики педагогічного проектування. А. С. Макаренко був противником стихійного процесу виховання і прихильником проектування в людини всього найкращого, формування сильної, багатой натури. Крім того, в своїй ідеї розроблення "педагогічної техніки", "техніки створення нової людини", удосконалення "техніки дисципліни, розмови викладача з учнем, самоуправління та покарання" він відобразив послідовність та продуманість усіх дій. З огляду на свій досвід, педагог переконливо стверджував, що успішний розвиток педагогічної науки і практики передбачає формування у педагога здатності "проектувати особистість" тобто чітко уявляти і передбачати ті якості і властивості, які мають сформуватися під дією виховних впливів. Невизначеність цих впливів призводить, як наголошує А. Макаренко, до невпорядкованості і старіння педагогічного процесу та до відповідальності за отримані результати. В аналізі педагогічних ситуацій розкрилась висока технологічність мислення В. О. Сухомлинського. Не вживаючи термінів «проектування» та «технологія», педагог зводить в єдиний процес всі нюанси навчально-виховного процесу, чітко визначаючи їх причинно-наслідкові зв'язки. У сучасній загальноосвітній школі епізодично використовують метод проектів.

В. Вербицький правомірно наголошує: "Настав час зрозуміти, що виховання – це не підготовка і проведення заходів, а внутрішня самозміна особистості, яка відбувається на основі особистого досвіду і здобуття знань про навколишній світ...

Онтологічні (буття) підходи до навчання і виховання змінюють звичайний педагогічний простір: не вказувати, не вимагати, а створювати умови для свободи вибору... Суспільству потрібна особистість, яка могла б самостійно діяти, приймати рішення, робити свій вибір і відповідати за нього" [1, с. 35-37].

Педагогічна система А. С. Макаренка відноситься до розряду унікальних, де знайшли реалізацію певні принципи синергетики. Потрібно відмітити, що зараз до ідей А. С. Макаренка ставляться іноді критично, заперечуючи цінності теоретичної спадщини видатного педагога. Для того, щоб прояснити суть його педагогічної парадигми, звернемося до порівняльного аналізу педагогічних систем А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського. Методика виховної роботи А. С. Макаренка у першу чергу була спрямована на виправлення негативної поведінки вихованців, формування у них готовності підпорядковувати свою поведінку зовнішнім вимогам колективу. Методика виховання В. О. Сухомлинського спрямована на виховання внутрішніх (психологічних) регуляторів особистості: совісті, емпатії, почуття власної гідності. А звідси випливає і друга розбіжність – у поглядах на організацію виховного процесу. А. С. Макаренко більшу роль відводив дії, педагогічній техніці, "інструментовці" конфліктних ситуацій.

Він скептично ставився до "парної педагогіки", яка передбачала безпосередній виховний вплив педагога на вихованця, й однозначно віддавав перевагу "педагогіці паралельної дії", прийомам впливу на вихованця через колектив... Більшість методичних прийомів А. С. Макаренка добре вкладається в основну формулу біхевіоризму: "стимул – реакція – підкріплення". Педагогічні погляди В. О. Сухомлинського більшою мірою співзвучні ідеям екзистенціально-гуманістичної психології. Особливої уваги він надав

"парній" педагогіці ("духовного співробітництва"), індивідуальним бесідам, задушевним розмовам і розповідям, особистому прикладу вихователя.

Для середовища, у яких перебував А. С. Макаренко, його підхід до виховання був цілком виправданим і, можливо, єдино правильним. Так само не викликає сумнівів доцільність гуманістичної, виховної парадигми модель В. О. Сухомлинського в умовах загально-освітньої школи. В цілому можна сказати, що педагогічна парадигма А. С. Макаренка в основному базується на принципі виховного впливу колективу ("колектив – людина", "суб'єкт – об'єкт") і охоплює перший і другий рівні морального розвитку особистості за Л. Колбергом. В той час, коли педагогічна парадигма В.О.Сухомлинського, в основному, базується на принципі виховного впливу вихователя ("людина – людина", "суб'єкт – суб'єкт") і охоплює другий і третій рівні морального розвитку особистості за Л. Колбергом.

Основи психолого-педагогічного підходу до проблем формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді було закладено в працях видатного вченого А. Макаренка. Він наголошував, що лише в процесі діяльності, вправління у моральних вчинках особистість може піднести їх до рівня морально-ціннісних орієнтацій. Результат залежить від внутрішньої будови цієї діяльності і від позицій, яку займає в ній учень. Лише в площині діяльності, побудованої за принципом поступового посилення самостійного творчого початку, установки, сформовані на основі привласнення моральних цінностей відповідного засобу, спроможні сягнути реальну поведінку учнів у сфері побуту, спілкування, учіння тощо.

Коментуючи свою точку зору, А.С. Макаренко пояснив: "Я хочу виховувати людину певних якостей і все роблю, весь свій інтелект, усі зусилля свої спрямовую на те, щоб досягти цієї мети. Я повинен знайти засоби, щоб цього досягти, і завжди повинен бачити перед собою мету, повинен бачити той взірець, ідеал, до якого прагну [11, с. 289]".

Л. Гриценко зазначає, що у системі цінностей А. Макаренка можна назвати дві низки провідних орієнтирів. Основна та, в центрі якої людина, її гармонійний розвиток, духовність, свобода, відповідальність, обов'язок як сенс життя. До другої входять цінності, які потрібні для розвитку людини: гуманне суспільство, активна діяльність (праця, гра, навчання), краса, ідея гармонії людини й суспільства. Названі цінності є моделлю системи цінностей, в реальному житті навчально-виховних закладів, якими опікувався А. Макаренко [4 с. 47].

У навчально-виховній роботі з дітьми педагог повсякчас використовує природу як важливий чинник виховання. Ідея любові до природи, вдячного, бережливого ставлення до неї лежала в основі діяльності видатного вітчизняного педагога А. Макаренка. Естетика, прагнення прикрасити довкілля, зберегти красу природи відзначали життя і діяльність колективів, якими він керував. "Колектив треба прикрашати і ззовні, – писав він. – Тому я навіть тоді, коли колектив був дуже бідним, насамперед будував оранжереї, і не які-небудь, а з розрахунку на гектар квітів, хоч би як дорого це коштувало" [13, с. 245-246].

А.С. Макаренко намагався розширити сферу спілкування своїх вихованців з прекрасними куточками рідної землі. Екскурсії, подорожі, походи стали обов'язковим атрибутом життя його вихованців, привабливою перспективою, заради реалізації якої вони не жалкували ні часу, ні зусиль. Яскравим прикладом ефективності включення природних об'єктів у навчально-виховний процес стала науково-педагогічна діяльність А.С. Макаренка. Естетика, прагнення прикрасити й захистити довкілля властива всім сторонам діяльності керованих ним колективів. Педагог не обмежувався лише тим, що розвивав і підтримував у своїх вихованців здатність бачити й цінувати природу: свою мету він убачав у тому, щоб прищепити молоді прагнення зберігати, множити, створювати навколо себе її рукотворну красу. Ці прагнення він усіляко розвивав, допомагав утілювати в життя. Навіть коли колектив зазнавав матеріальних нестатків, він доводив необхідність уведення в інтер'єр декоративних рослин: "І я, і мої діти кохалися у цих квітах до краю... Не лише в спальнях, їдальнях, класах, кабінетах стояли квіти, а навіть

на сходах. Ми робили із жести спеціальні кошики, і всі бордюри сходів заставляли квітами. Це дуже важливо” [13, с. 245-246].

А.С. Макаренко надавав праці велике значення у формуванні особистості та колективу. Він вважав, що різні види трудової діяльності школярів розвивають у них трудові вміння та навички, вольові якості, переконання, відточують світоглядницькі позиції, формують професійні орієнтації. Праця включає учнів в складну систему суспільних відносин, формує морально-ціннісні орієнтації. У своїх роботах “Педагогічна поема”, “Прапори на башнях” педагог розкриває можливість і вплив на розвиток та становлення особистості трудової діяльності.

Заслугою Антона Семеновича було те, що багато вихованців захопилися працею на рідній землі, дістаючи від неї естетичну насолоду: “... це було захоплення, – відзначав А.Макаренко, – майже естетичного характеру. Вони закохались у сільськогосподарську роботу, закохались без усякої думки про власну користь, увійшли в неї, не озираючись назад і не пов’язуючи її ні зі своїм майбутнім, ні з іншими своїми смаками” [10, с. 193].

Добре розуміючи особливості натури своїх вихованців, їх інтереси і уподобання, потяг до всього таємничого, романтичного, А. Макаренко навіть охорону навколишнього лісу від порубників спромігся організувати так, що в очах його хлопців вона набула вигляду військової гри. “Охорона державного лісу, – пише А.Макаренко, – дуже підняла нас у власних очах... Не стільки моральні переконання і гнів, скільки ця цікава і справжня ділова боротьба дала перші паростки колективного хорошого тону [10, с. 47]”.

Яскравим свідченням того, якого значення надавав він використанню виховного потенціалу взаємодії людини з природою, стали численні екскурсії його вихованців, далекі походи, подорожі в мальовничі куточки рідного краю.

Педагогічні ідеї і досвід роботи А.С. Макаренка цінуються педагогами світу за гуманізм, любов до дітей, за передові творчі пошуки, вдосконалення навчально-виховного процесу.

У Херсонському державному університеті використовуються різні методи і форми прилучення студентів до педагогічної спадщини А. Макаренка. Праці педагога аналізуються на лекціях, семінарських заняттях, так наприклад, з дисципліни “Педагогіка сімейного виховання” (“Лекції про виховання дітей”, “Про батьківський авторитет”, “Педагогічна поема”, “Прапори на башнях”, курсових і випускних робіт. Щорічно студенти виконують свої дослідження з використанням педагогічної спадщини А.С. Макаренка: “Педагогічна система А.С. Макаренка”, “Педагогічні погляди А. Макаренка на роль колективу у вихованні особистості”, “Педагогічні ідеї А.Макаренка”, “Теорія та практика формування колективу в педагогічній системі виховання”, “А.С. Макаренко: виховання в колективі”, “Актуальні проблеми виховання особистості в педагогіці А.С. Макаренка”, “Проблеми сімейного виховання в педагогічній спадщині А.С. Макаренка”, “Педагогічна теорія А.С. Макаренка”, “Проблема формування моральних якостей особистості у спадщині А.С. Макаренка” та інші.

Викладачі зі студентами беруть участь у науково-практичних конференціях: університетських, Всеукраїнських з тематикою ідей А.С. Макаренка, публікують відповідні наукові, навчально-методичні статті, тези за результатами своїх досліджень (Всеукраїнська науково-практична конференція “Ідеї гуманізації в педагогічній спадщині В. Короленка А. Макаренка, В. Сухомлинського” 5-8 травня 2004 р. м. Полтава). Викладачі виступають перед студентами і вчителями з доповідями (“Ідеї А.С. Макаренка щодо оптимізації спілкування”, “Реалізація ідей самоосвіти А.С. Макаренка”, “Виховання громадянина” та ін.).

Студентами використовуються праці педагога-новатора під час проходження педагогічної практики в навчальних закладах.

Таким чином, проведений аналіз педагогічної спадщини видатного вченого дозволив зробити висновок про те, що провідною концептуальною лінією всієї педагогічної діяльності А.С. Макаренка є гуманістична спрямованість і особистісна зорієнтованість навчально-виховного процесу на формування самостійності як органічної складової.

Центральною проблемою у педагогічній системі А.С. Макаренка постає взаємозв'язок колективу і особистості, колективізм і індивідуалізм як якості особистості.

Отже, вивчення спадщини Антона Семеновича відіграє велику роль в організації навчально-виховного процесу сучасної школи, формує в учнівській молоді національну свідомість. Подальше дослідження спрямоване на визначення педагогічних умов морального виховання дітей в сім'ї.

Список використаних джерел

1. Вербицький В. Проектна форма навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах та позашкільних закладах освіти психолого-натуралістичного напрямку. Проблеми та шляхи їх вирішення / В. Вербицький // Рідна школа. – 2007. – №3. – С. 35-37.
2. Воспитание ответственности. Из опыта А.С. Макаренка // Минкина Н.А. Воспитание ответственностью. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 90-110.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Гриценко Л.І. Ціннісні орієнтації в педагогіці А. Макаренка: генеза і сутність / Л.І. Гриценко // Педагогіка і психологія. – 1998. – №1. – С. 45-54.
5. Дічек Н.П. Моральні цінності етики А. Макаренка в тлумаченні англомовних дослідників / Н.П. Дічек // Педагогіка і психологія. – 1998. – №1. – С. 176-181.
6. Зязюн І.А. Інструментування правових відносин між колективом і особистістю в педагогічній системі А. Макаренка / І.А. Зязюн, В.А. Семиченко // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 1. – С. 117-128.
7. Історія Української школи і педагогіки: Хрестоматія / Уклад.: О. О. Любар; За ред. В.Г. Кременя. – К.: Знання, 2005. – 767 с.
8. Коцур О.С. Педагогічні погляди А.С. Макаренка / О.С. Коцур // Педагогіка. – Харків: Одиссей, 2003. – С. 340-345.
9. Лаутер Д. В защиту успешной и социальной педагогики / Д. Лаутер // Международные макаренковские исследования: Макаренко на Востоке и на Западе. – 1994. – С.171.
10. Макаренко А.С. Педагогическая поэма. – М., 1987. – С. 47-193.
11. Макаренко А.С. З досвіду. Твори: В 7 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т. 5. – С. 284-301.
12. Макаренко А.С. Методика организации воспитательного процесса // Пед.соч.: в 8 т. – М.: 1983. – Т.4. – С. 316 – 320.
13. Макаренко А.С. Воспитание гражданина. – М., 1988. – С. 245-246.
14. Макаренко А.С. Про комуністичне виховання / Упор. Ярмаченко М.Д. – К.: Радянська школа, 1978. – С. 194-195.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2013

Юркова Т.

Херсонский государственный университет, Украина

ГУМАНИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ А. С. МАКАРЕНКА

В статье на основе анализа научного наследия А. С. Макаренко раскрыт анализ гуманистических идей учебно-воспитательного процесса. Определяются понятия «гуманизм», «гуманизация образования», «гуманизация воспитания», «гуманизация школы». Анализируется теоретическое и практическое наследие педагога как весомый вклад в деле решения этой проблемы.

Ключевые слова: гуманизм, гуманизация образования, гуманизация воспитания, гуманизация школы, учебно-воспитательный процесс.

Yurkova T.

Kherson State University, Ukraine

HUMANISTIC BASES OF EDUCATIONAL PROCESS IN THE ARTISTIC HERITAGE A.S. MAKARENKO

On the basis of analysis of the scientific heritage A.S. Makarenko analysis revealed humanistic ideas of the teaching and educational process. The concepts of "humanism", "humane education", "humane education", "humanization school" are determined. The theoretical and practical teacher's legacy analysis as an important revisions in the case of the solution this problem.

Keywords: humanism, humane education, humane training, humanization of the school, educational process.